

■ Ravan Cavid

UYĞUNLAŞDIRMA

Yaradıcı adamlar üçün ən çox istifadə olunan cümlələr hansılardır? Birini mən deyim: "Onun öz dünyası var..." Nədir "onun öz dünyası?" Bu sual sənətin də nə olduğu sualının təməl cavablarından biridir, əslində. Davamlı şəkildə özünü təkrarlayan və bundan mozaxistəsinə həzz alan bizlərin həyatında yaradıcılıq sıradan bir hadisə kimi qiymətləndirilmir. Qə-

idi. Bu isə artıq insan beyinin alt qatlarına həllini tapacaq məsələlər idi. Şübhəsiz sənətin inkişaf modelləri artıqca insanın beyin yarımkürələrinin də işləmə mexanizminə təsir göstərdi. Hətta Freydin nəzəriyyəsinə görə insanın öz yaradıcı potensialını kəşf etməsi onun beyin formasını dəyişən və genetikasında vacib kodların yaranması üçün münbit şərait yaradan səbəb idi. Daha sərt şəkildə ifadə etməyə ehtiyac duysaq bu ifadəni işlətməyə ehtiyac var: İnsan özünü aldatmağa məcburdur. Sənət şəxsi kimliyini gizlədən, bu detektiv oyunundan yeni obrazlar quran və ən vacibi istədiyi həyatı təqdim edən, ondan danışmağın bütün yollarını kəşf etmək istəyənlərin toplandığı bir müstəvi oldu. Sənət insanı öz dünyasından xilas edən yaradıcı kimliyini ortaya qoydu. Bu, şəxsiyyət ikiləşməsindən, şəxsiyyət pozuntusundan ciddi dəyişiklik idi.

bir-biri üçün həmişə gizli qaldığını vurğulayır. Yunq psixologiyasının sənətin insana təsir edə biləcək qatına qədər endiyini, əsas mahiyyətindən həmişə uzaq qaldığını deyir. Bunun əsas göstəricisi kimi psixologiyanın özünü məhdudlaşdırdığını əsas götürür. Din və sənət ruhun yaddaşında gizlidir. Sənət yaradıcı eponun meydana gətirdiyi iddiaların cəmidir. Bu eqo həm də tanrıya məxsusdur. Belə deyək, insanın öz sənət tərəfini tapması metafizik mənada onu yarıdana da sərf edir. Sənət dinin alternativini olaraq meydana çıxır. Bu tərəf isə sənət cərəyanlarının yaranmasına və inkişafına əsas qol verən iddiadır. Öncə mərkəzdə tanrının, sonra insanın, sonra isə əsərin durduğu piramidaların işiq düşməyən tərəfində əsl mahiyyət gizlidir. Psixologiya bu piramidaların yalnız gözlə görülebilen yanlarında fırlanır. Psixologiya sənət və din anlayışlarını bütünlüklə

sənətində, şeirdə şüurunda gedən prosesləri özü danışmağa başladı. Yəni, bu gün psixoloji nəticə kimi göstərilən bütün detallar sənətin özünün verdiyi ip uclarıdır.

Sənət bir iradə azadlığıdır və psixologiya zəhin azadlığının tərəfində duran elm olduğu üçün ruhun təməlinə enə bilmir. Əsər sadəcə öz zamanında aktual olmaya bilər, hətta ən ciddi nümunələr min illər sonraya belə mesaj verəcək qədər önəmli sayılır. Məsələn, Dante. Psixoloqlar, daha dəqiq desək, psixo-analitiklər fərdin yaşadığı zamanı, ona təsir edən ictimai-siyasi səbəbləri və gen yaddaşındakı (ailədən gələn) ənənələri araşdırır. Yunq Hötedən misal çəkir və "Faust"un hansı səviyyədə təhlil olunacağı barədə ən kiçik nümunə belə çəke bilmədiyini yazır. Öz zamanını qabaqlayan əsərlərin təməlinde yalnız sənət üçün məlum olan, bizə və hətta sənətçiyə naməlum qalan detallar var.

SƏNƏTÇİ

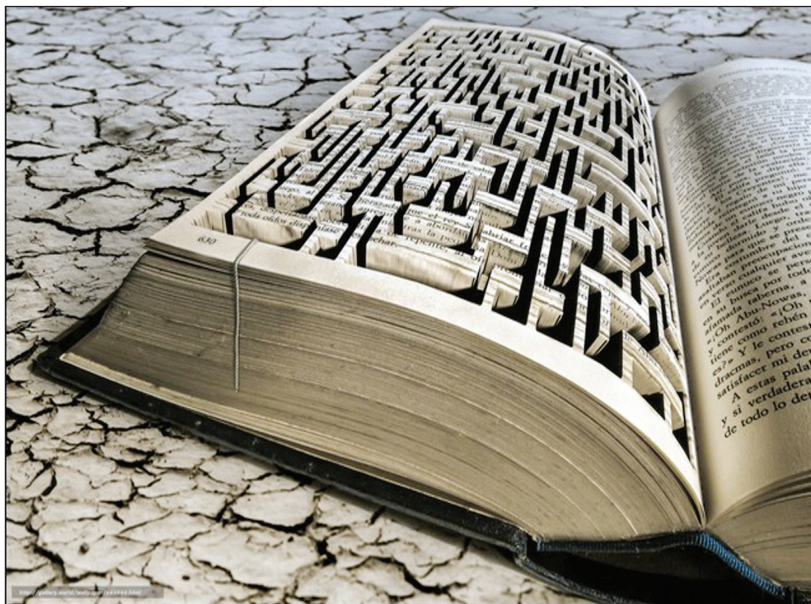
Freyd sənət və psixologiya münasibətlərini araşdırarkən yaradıcılığın əsas özülündə dayanan sənətçini də təhlil etməyə çalışır və bunun üçün onun şəxsi xəstəliklərinə və narahatlıqlarına nəzər yetirir. Yaradıcılığı nevrozun bir forması kimi qiymətləndirən Freyd ümumi anlamda şəxsiyyət ikiləşməsindən söz açmır. Yəni, yaranan yeni sənət növü bir şəxsiyyətin fərqli ruh halını xarakterizə etmir. Sənət ruhun kənara sarpmasıdır. Şəxsiyyət problemləri kimi o da bir başa beyinlə bağlıdır. Şəxsi xəstəliklərin sənətə təsiri danılmazdır. Freyddən sonra Rank və Stekel də eyni təcrübələri apardılar və demək olar ki, eyni nəticələrə gəlib çıxdılar. Lakin bu xəstəliklər yaradıcı kəsin mətbəxində olur, yeni sənət əsərinin yaranmasına şərait yaradan nəsnələrdən sadəcə biri olaraq qalır. Sənət nümunəsinin xarakterində hiss olunacaq qədər vacib bir mövhum olsa da, bu belə onun əsl mahiyyətini açıqlaya bilmir. Əslində, ruhi xəstələri sənət yolu sağaltmağa çalışan psixoloqlar bu fərziyyələr üzərindən iş görürlər. Tərs məntiq. Yəni, sənət əsərinin yaranmasına lüzum yaradan xəstəliklər elə onların müalicəsində də diaqnozu bəlli edə bilər. Psixoloqun yanına gedərkən bizə müxtəlif qarışıq rəsmlər göstərməsinin səbəbi budur. Həmin rəsmlərin kökündə dayanan məna bizim əziyyət çəkdiyimiz depressiya ilə bir başa əlaqədar ola bilər. Həmin rəsmini hazırlayan sənətçilərlə və ya elə psixoloqların öz alt şüurları ilə bizim xəstəliyimiz hardasa kəsişir və o nöqtə həmin rəsmlərdə nə gördüyümüzə bağlı olur.

Bütün yaradıcı fərdlərin ruhu ya ikilidir, ya da bir neçə ruhun sintezidir. Ona görə bir sənət əsərinin təhlili zamanı onun yaradıcısının fərdi qənaətlərini deyil, daha çox "ikinci ruhu"nun, yəni yaradıcı ruhunun nəticələrini araşdırmaq lazımdır. Yaradıcı şəxslərin digərlərindən fərqi təkəcə bununla yekunlaşmır. Onlar eyni anda bu şəxsiyyətləri idarə etməyi də bacarırlar. Məsələn, kafedə kofe sifariş edib şeir yazan biri eyni anda həm fərdi kimliyini, həm də yaradıcı kimliyini daşıyır. Bunlardan biri idarə olunmayanda nevroza və ya şizofreniyaya gətirib çıxarır. Əlbəttə, bunlar sənətçinin düşüncəyi şeylər deyil, çünki hansı ruhda olması onun iradəsi xaricindədir.

Sənət və psixologiya

dimdə şair olanlar lənətli kimi qiymətləndirilir və yandırılırdılar. Onlar özlərini tanrıya bərabər tutmaqda ittiham edir və lənətli cümlələrlə - şeirlərlə xalqı yoldan çıxarmaqla günüahlandırılırdılar. Sənət insan üçün çox gec aydınlandı. Mahiyyətində eqoizm olan adəm oğlunun özünü daim sorğulayan sənəti başa düşməsi və qəbul etməsi çox qurbanlar tələb edirdi. Çünki sənət tanrının verdiyi (ya da yazdığı) həyata alternativlər axtarırdı, o həyatları bəzən şərin timsalında, bəzən də xeyir mələklərinin hədiyyəsi kimi təqdim edir, insan məişətində nəyin doğru, nəyin yanlış olduğuna bir növ qərar verməyə çalışırdı. Sənət insan münasibətlərinin aliləşməsinə, insana heyvani cinsdən çıxıb ruhi mahiyyətinə və əsas xüsusiyyətlərinə geri qayıtmağa kömək etdi. İlk əhvalatların, ya da rəsmlərin necə yaranması ilə bağlı həm mifoloji mətnlərdə, həm də qədim yazılı abidələr yüzlərlə fərziyyələrə rast gəlirik. Maya miflərində insanın gəldiyi yerə (cənnətə) qayıtmasına mane olan iki kəşfdən söz açılır. Birincisi, alov, ikincisi, rəsm. Bu iki nəsnənin kəşfi insanın Yer üzündəki komfortunu təmin etdi və yalnız bu iki kəşfdən sonra insan özünü yaşamağa məcbur bildi.

Dəyişən həyatın şəkilləridir. Bir vəziyyətdən başqa vəziyyətə deformasiya edən həyatımız monoton təkrarlarla sərhədlənir. Sənət insanı bu monotonluqdan azad etməyin tək yolu idi. Yaradıcı şəxslər "öz dünyasında" tapdığı əhvalatları danışdıqca bunun digərləri üçün də maraqlı olduğunu gördülər. Bu yolla insanlara kütlələrə bölmək, onları idarə etmək daha rahat idi. Nağıllar ilkin dini cərəyanların əsası oldu. Din isə ilk cəmiyyətlərin formalaşma alqoritmini yaradan bir sistem idi. Bu sistemin bir parçası olan sənətin "vəzifələri" arasında dominantlığı inandırmaq məqsədi tutdu. İnandırmanın ilk şərti isə inanmaq idi. Uydurulmuş, bəzədilmiş bir əhvallata öncə onu danışan inanmalı

Bütün sahələrin eyni müstəvidə kəsişdiyi bir dünyada sənət və psixologiya ən yaxşı yola gedən və heç vaxt bir-birini tam çözməyən yoldaşlar olaraq qalacaq. Psixologiya sənətin mahiyyətini açma bilmir, çünki sənət kontursuz bir sonsuzluqdur və onun sərhədləndirilmək kimi bir dərdi də yoxdur. Psixologiya isə (elm kimi) dəqiqliyə can atan və özünə düsturlar hazırlayan bir hala gəldi. Şüurun idarə edilməsi yollarını axtarırkən özünü tamamilə çəpərləyən psixologiya psixo-analizin kəşfinə qədər ruhi xəstələrin və ya şəxsiyyət problemləri yaşayan adamların problemlərini həll etməkdən daha faydalı heç nə etmədi. Ta ki bu problemlərin cərgəsinə yaradıcı adamların narahatlıqları girdi. Sənət və bu incə elm arasında əlaqələri tapmaq lazımdır.

YUNQUN FƏRZİYYƏLƏRİ

İnsan və sənət arasında münasibətləri araşdıran Karl Qustav Yunq psixologiyasının, ümumiyyətlə, heç bir elmin insanın yaradıcı kimliyini üzə çıxarmağı bacarmadığını izah edir. Tarixin ən saf dönməsində belə, psixologiyanın, şeirin, siyasətin bir-birinə uşağ beyində olduğu kimi saf, təmiz əlaqələri zamanı belə bu sahələrin

izah edə bilmir. O, yaranan əhvalın və şəxsiyyət üzərindəki təsirin konturlarını müəyyən edə bilir. Bu baxımdan heç elm də sənət və inanc kəlmələrinin haqqını vermir. Çünki sənətin və bütün anlamıyla dinin qanunauyğunluğu, sərhədləri, əsasları yoxdur. Belə olsaydı, biz onlardan elə psixologiyasının bir sahəsi kimi danışarıdıq.

Sənət əsərinin yaranma müddəti, yaradıcı kəsin mətbəxi və mövzu axtarışları psixoloji yozuma əsas verən şərtlərdir. Məsələn, bir şairin həyatından çıxış edərək onun şeirlərini təhlil etmək və ya yaşadığı coğrafiyada gedən proseslərə güzgü tutmaq istəyi və sair. Elm sənətin bu qədərini izah edə bilir. Bir şeirin əsas özəyi bunlar deyil təbii ki. Müəllifin bioqrafik detalları onun oynadığı oyunun açıq kartlarıdır. Hələ müasir ədəbi tendensiyaları da nəzərə alsaq, sənət və psixologiya Yunqun nəzəriyyələrini bir az daha gerçək kimi göstərir. Karnaval dövrünün mətnləri özündə fəlsəfəni, siyasəti, psixologiyayı, sosial elmləri birləşdirdikcə əsasdan bir az da uzaqlaşırıq. Sənətin məişət praktikliyi onu yaradan ilkin ehtimalları daha dərinə basdırır. Freydin təcrübələrindən sonra psixologiyada olduğu kimi ədəbiyyatda da fərdə münasibət dəyişdi. Və fərd əsas xarakterləri ilə roman